

Stanovisko Sekce pro etiku v paliativní péči České společnosti paliativní medicíny ke kultuře zacházení s těly zemřelých, smutečního rozloučení a pohřbívání v kontextu onemocnění Covid-19

Výchozí situace, kontext a rámec

Pandemie koronaviru změnila také umírání lidí, doprovázení umírajících, jejich blízkých a pozůstalých. Zasáhla i smuteční rozloučení se zemřelými a zacházení s těly zemřelých. Zasaženi byli a jsou i blízcí a truchlící. Ti nemohou či nesmějí adekvátně či vůbec doprovázet své nemocné, být s nimi v poslední fázi jejich cesty a následně je v souladu s přáními zemřelých, svými představami a přiměřenou kulturou truchlení a smutečního rozloučení obvyklým způsobem pohřbít. Byl a je tím narušen i významný proces vyrovnávání se se ztrátou blízké osoby. Situace se závažným způsobem dotýká i personálu, který o konkrétní osobu pečuje a zná její blízké. Dalšími dotčenými aktéry jsou spolupacienti či rezidenti těchto zemřelých, kteří s nimi před tím sdíleli stejné zařízení či dokonce pokoj.

Jedná se o zásah do jedné z nejcitlivějších oblastí lidského života a soužití. Nejde jen o to, kde a kolik lidí umírá, ale jak umírají. Jde o to, jak jsou doprovázeni, jak se s nimi zachází jako se zemřelými a jaké opory se přitom dostává jejich blízkým a pozůstalým. Přitom všem se jedná o prostor existenciálních krajních situací a výzev. **Zohlednit je nutno individuální, mezosobní i strukturální etické roviny.**

Sekce pro etiku v paliativní péči ČSPM se tak připojuje k diskuzi kolem opatření Ministerstva zdravotnictví a Ministerstva pro místní rozvoj České republiky týkajících se péče o mrtvé a jejich pohřbívání. Sekce rovněž reflektuje Doporučení Světové zdravotnické organizace (WHO: *Infection Prevention and Control for the safe management of a dead body in the context of COVID-19*, 24. 3. 2020, revize 4. 9. 2020), jež týká prevence infekcí a kontroly při bezpečném zacházení s tělem zemřelého v kontextu onemocnění covid-19. Za tímto účelem je zakázáno nakládat s tělem jako s odpadem, dezinfikovat ho a ukvapeně lpět na jeho rychlé likvidaci. V rámci opatření je nutné vyvažovat jak právo rodiny na pietu, tak společenskou potřebu snížit riziko šíření infekce.

Zemřelý je při smutečním rozloučení a jeho rituálech středem zájmu a žije dále ve vzpomínkách svých blízkých. Možnost být v posledních chvílích se svým blízkým, utvářet,

připravit a provést rozloučení s ním znamená pro mnohé blízké osoby naplnění posledního projevu zdařilého vztahu, úcty, lásky a naděje. Pro proces vyrovnávání se se ztrátou blízké osoby a pietu se jedná o velmi důležité skutečnosti, které je nutno brát vážně a neopomíjet je ani v době koronavirové epidemie. Téma se týká těch nejintimnějších a nejosobnějších, často emočně náročných oblastí lidského života a soužití, které si zaslouží a vyžadují důstojné utváření.

Zemřelý sice nemůže jednat, nicméně určitým způsobem dále komunikuje se svým prostředím, které zase zachází s tělem zemřelého a komunikuje s ním. V některých případech jsou pohřby a vystavení rakve těmi posledními chvílemi, v nichž pozůstalý potřebuje zemřelému něco třeba i velmi osobního sdělit. Tento fakt a tato zkušenost si zaslouží zohlednění, porozumění, empatii a racionální přístup i od těch, kdo nejsou smrtí někoho blízkého bezprostředně dotčeni.

Následující řádky mohou být chápány jako **vyjádření a příspěvek k respektování, ochraně a zajištění důstojnosti a z ní odvozovaných základních práv zemřelého a jeho blízkých v souvislosti se zacházením s těly zemřelých a smutečním rozloučením v době platných epidemiologických opatření.**

Platná právní ustanovení umožňují hledání přiměřeného naplňování potřeb pozůstalých

Česká právní úprava (193/2017 Sb. ZÁKON ze dne 29. června 2001 o pohřebnictví a o změně některých zákonů) ustanovuje, že se musí zacházet s „lidskými pozůstatky a s lidskými ostatky důstojně a tak, aby nedošlo k ohrožení veřejného zdraví nebo veřejného pořádku“, a způsobem „nedotýkajícím se důstojnosti zemřelého nebo mravního cítění veřejnosti“. Je zřejmé, že je zde vymezen prostor v napětí mezi důstojným zacházením a neohrožením zdraví ostatních (vyčteny v zákoně případy „nebezpečných nemocí“) a že je zde uznána důstojnost i zemřelému. Výraz „mravní cítění veřejnosti“ by si zasloužil větší diskusi a přiblížení toho, co znamená v kontextu pluralitní společnosti.

Pozůstalí v současné situaci potřebují zvláštní úroveň podpory

Pozůstalí potřebují informace a doprovázení, kterých se jim ne vždy dostává. Porozumění a pozornost si zaslouží také blízké osoby umírajících v nemocnici, v léčebně pro dlouhodobě nemocné nebo v domově pro seniory, které potřebují a chtějí vědět, co smí v těchto případech dělat a na čem mohou trvat. Po úmrtí svého blízkého v souvislosti s covidem-19 se potřebují zorientovat v tom, co bude následovat s ohledem na smuteční rozloučení, jeho přípravu a možnosti. **Podstatnou součástí důstojné péče o zemřelé tedy tvoří vhodná, dostatečná, srozumitelná a citlivá komunikace zdravotnických pracovníků a pracovníků pohřebních služeb s pozůstalými a respektování jejich práva na smuteční rozloučení.**

Etická měřítko pro zacházení s těly zemřelých i pro uspořádání smutečního rozloučení přesahují i aktuální situaci

Pro některé pozůstalé může hrát důležitou roli a být jejich přáním, aby se mohli naposledy podívat na svého zemřelého (vystavení před pohřbením) poté, co byl připraven pro smuteční rozloučení. Jestliže dodržují platné hygienické předpisy a těla zemřelého se nedotknou ani ho nepolíbí, nemělo by se jim bránit. Takový přístup naplňuje i zásadu konzistentního a spravedlivého jednání, protože se tímto způsobem – s hygienickými pomůckami a dle hygienických předpisů – pečuje o pacienty s nákazou covid-19. Takový přístup nakonec odpovídá i zmíněnému Doporučení Světové zdravotnické organizace. Doporučení hned v úvodu mezi hlavními kritérii a cíli uvádí, že se má respektovat a chránit důstojnost zemřelých, jejich kulturní a spirituální tradice a že se mají respektovat a chránit rodiny zemřelých. Měla by se vždy případ od případu posuzovat a zvažovat konkrétní situace v rámci práv rodiny, potřeby zjistit příčinu úmrtí a nebezpečí nákazy.

I lidé, kteří zemřeli v souvislosti s virem SARS-CoV-2, mohou být pohřbeni nebo zpopelněni. Každá osoba, jež se podílí na přípravě zemřelého pro smuteční rozloučení - umývání, oblečení do šatů i s jejími symbolickými významy v některém prostředí - má dodržovat stanovená hygienická pravidla a nesmí jej políbit. Doporučení světové zdravotnické organizace nezakazuje úpravu těla zemřelého při dodržení epidemiologických. Při vší citlivosti ke kulturní rozmanitosti a s ohledem na ochranu před šířením nákazy je doporučeno, aby se takové přípravy těla zemřelého nezúčastnily některé rizikové skupiny

(lidé starší 60 let, lidé s vyjmenovanými onemocněními). Pokud příbuzní tělo zemřelého vidět nechťejí, ale chtějí si být jisti, že bylo řádně upraveno a oblečeno, mohou požádat o fotodokumentaci.

Také smuteční obřad by měl být veden dle kulturních zvyklostí, přání rodiny a při dodržení epidemiologických pravidel. V případě omezení počtu osob při smutečním rozloučení mohou blízcí zemřelého zvážit možnosti následného rozloučení s urnou v čase bez epidemiologického rizika. Případně by měli mít možnost streamu pohřbu jako formy distančního rozloučení pro osoby z rizikových skupin nebo i vytvoření profesionální videoprojekce se zapracováním fotografického a hudebního materiálu.

Povinnost chránit důstojnost nekončí dokonce ani konstatovanou smrtí – i když intenzita ochrany postupem času klesá –, protože zemřelý člověk zůstává v paměti společnosti s živými. Etická úvaha o zacházení s tělem zemřelého se tak týká „protažené“ důstojnosti zemřelého člověka, symbolu jeho identity i objektu, který před námi leží.

Tělo zemřelého není plně osobou, lidskou bytostí, ani ale pouhou věcí, jen objektem, který je nám svévolně či libovolně k dispozici. Tělo zemřelého je více než jen objekt k pozorování a dodržování důležitých a potřebných hygienických pravidel. Je sice objektem, protože smrt odstranila morálně právní status subjektu, přesto není pouze objektem. Přesto je nutno jej určitým způsobem chránit a zacházet s ním. Chránit jej je potřeba před svévolným nebo despektním nakládáním, jež by například postrádalo úctu, respekt a pietu.

Úcta, respekt a pieta vyjadřují důležité postoje a způsoby zacházení. Dotýkají se zemřelého i jeho blízkých. Zemřelý již není oním živým člověkem, kterým byl. Přesto je možno tělo zemřelého - i na základě celostního pojetí člověka, inherentní lidské důstojnosti a zkušeností s kontaktem se zemřelým – považovat za projev identity zemřelého.

V Praze dne 29. 11. 2020